

О.О. Волкова,
магістрант
(Житомирський державний університет)

ТЕОРЕТИЧНІ ПЕРЕДУМОВИ ФОРМУВАННЯ ДІАЛОГІЧНОЇ МОВЛЕННЄВОЇ КОМПЕТЕНЦІЇ НА СЕРЕДНЬОМУ ЕТАПІ ЗАГАЛЬНООСВІТНЬОЇ ШКОЛИ В ОПОРІ НА ТЕОРІЮ ДОМІНУЮЧИХ ЗДІБНОСТЕЙ

У статті розглядаються дидактичні, психологічні та лінгвістичні передумови формування діалогічної мовленнєвої компетенції на середньому етапі загальноосвітньої школи в опорі на теорію домінуючих здібностей. Враховуючи предметно-змістовний план іншомовного діалогічного спілкування, автор виділяє два види діалогу, властиві різним сферам спілкування, і дає їх методично релевантну характеристику. З огляду на теорію домінуючих здібностей проведено відбір опор для ефективного навчання діалогічного мовлення в основній школі.

Аналіз сучасного стану навчання іноземних мов у середній школі, проведений з огляду на Рекомендації Ради Європи (Modern Languages: Learning, Teaching, Assessment. A Common European Framework of Reference) і на вимоги нової програми з іноземних мов (2001), свідчить про те, що зміст і шляхи формування комунікативної компетенції потребують значного вдосконалення. У дослідженнях останніх років визначився ряд напрямків розробки цієї проблеми: укладено перелік комунікативних функцій та їх експонентів відносно сфер спілкування і різних етапів навчання, отримали теоретичне обґрунтування і практичну розробку окремі компоненти комунікативної компетенції (зокрема діалогічна мовленнєва компетенція (ДМК)), розглянуті деякі питання змісту і організації навчання іноземної мови з урахуванням соціокультурного, особистісно-орієнтованого та інтегрованого підходів.

Крім того, суттєву роль у вдосконаленні навчання іноземних мов у середній школі могли б зіграти нові організаційні форми спілкування учнів на уроках іноземної мови. Виходячи з обґрунтованості продуктивності засвоєння матеріалу, безпосередньо пов'язаного з домінуючими інтересами та здібностями учнів (Gardner, Goleman), вважаємо, що індивідуалізоване формування ДМК буде сприяти, по-перше, більш продуктивному навчання іноземної мови як засобу комунікації, по-друге, розвитку особистості учня засобами мови, що вивчається, створенню реальних передумов для розширення сфери особистісно-орієнтованого використання іноземної мови в навчальному процесі.

У зв'язку з цим уявилося цікавим проаналізувати підручники, діючі на середньому етапі загальноосвітньої школи. Критеріями аналізу були:

- 1) наявність вправ, спрямованих на формування ДМК;
- 2) наявність вправ діалогічного характеру, які б виконувалися в опорі на множинні здібності учнів

Результати проведеного аналізу представлені в таблиці 1.

Таблиця 1.

Результати аналізу підручників

Назва (автори) підручника	Загальна кількість вправ на формування ДМК	Загальна кількість вправ діалогічного характеру з використанням множинних здібностей учнів	Кількість вправ в опорі на окремі здібності		
			візуальні	вербальні	Інтер-особові
Старков, 8 кл.	64	8	4	3	1
Старков, 9 кл.	67	8	3	4	1
Плахотник, 8 кл.	58	4	-----	4	-----
Плахотник, 9 кл.	55	6	2	4	-----
Headway Intermediate	93	11	1	7	2
Fountain	71	16	4	9	3

З таблиці видно, що в усіх підручниках середнього етапу вправи, спрямовані на формування ДМК, майже не використовують резервні можливості множинних здібностей.

Отже, метою статті є спроба науково обґрунтувати і розробити методику формування ДМК учнів основної школи в опорі на теорію множинних здібностей.

Формування ДМК можливе за умови моделювання в навчальному процесі типових ситуацій реального спілкування, які виникають в різних сферах життя і стосуються різних тем. Тобто предметно-змістовний план іншомовного діалогічного спілкування учнів під час навчання зумовлюється сферою, темою і ситуацією спілкування.

Навчання діалогічного мовлення на середньому етапі загальноосвітньої школи відбувається в різноманітних сферах спілкування: особистій, публічній, освітній і професійній. У різних сферах діяльності відрізняються теми в певних актах спілкування, саме навколо них зосереджується бесіда, обмін інформацією або думками. Під темою розуміють відрізок дійсності, яка відбивається в нашій свідомості. В методичному аспекті тема визначається як ймовірний згорнутий текст, поданий у вигляді короткої тези, і який підлягає розгортанню в процесі говоріння та вилучення інформації.

Тематичні категорії, визначені програмою для засвоєння на середньому етапі, співвідносяться зі сферами спілкування (див. Таблицю 2).

Таблиця 2.

Сфери і тематичні категорії

Сфера	Тематичні категорії
Особиста	Я, моя сім'я, друзі • розпорядок дня • житло • стосунки з іншими людьми • опис зовнішності; рис характеру • повсякденне життя • гармонійний спосіб життя • стосунки з друзями, їхні характеристики
	Дозвілля • хобі, захоплення • розваги • туризм • спорт • подорож • канікули, свята • вільний час
Публічна	Життя суспільства • мандрівки, розваги • життя у місті, селі • транспорт • культура та наука • суспільство та особистість • правила поведінки в громадських місцях • повага до закону
	Люди • життя молоді • людська зовнішність та характер • видатні діячі • їжа, здорове харчування • одяг
	Природа • пори року, погода • тварини • довкілля, охорона довкілля • проблеми захисту навколишнього середовища
	Наука і культура • визначні місця • пам'ятки культури різних країн • біографії видатних людей • цікаві факти • комп'ютери • мистецтво

Освітня	Шкільне життя • особливості шкільного дня • стосунки • улюблені предмети • урок англійської мови • школа та освіта • позакласні заходи • проектна робота
Професійна	Робота і професії • моя майбутня професія • професія та покликання • професії, професійне становлення • причини вибору професії • майбутні плани

За Бухбіндером (1980), ми поділяємо теми на суб'єктивні, тобто ті, що мають відношення до власного життєвого досвіду, та "об'єктивні", які мають відношення до життя суспільства в цілому. Стосовно діалогічного мовлення, така класифікація тематики висловлювання веде до визначення двох видів діалогу, які зустрічаються в кожній сфері спілкування:

- а) діалог-обмін думками (ДОД), який базується на суб'єктивних темах;
- б) діалог-обмін інформацією (ДОІ), який базується на "об'єктивних" темах.

Наявність теми для спілкування у певній сфері не є достатнім стимулом для здійснення діалогічного мовлення. Необхідна певна комунікативно-мовленнєва ситуація, під якою розуміється динамічна система взаємодіючих конкретних факторів суб'єктивного і об'єктивного планів, які залучають людину до мовленнєвого спілкування і визначають її поведінку в межах одного акту спілкування (Скалкін).

Згідно з документами Рекомендації Ради Європи, структура ситуації спілкування утворюється такими компонентами:

- 1) час, місце спілкування (наприклад, at home, at a hotel, at the seaside);
- 2) соціальні інститути, організації, представники яких беруть участь у спілкуванні (the family, social networks);
- 3) комуніканти, або суб'єкти спілкування (батьки, діти, друзі);
- 4) предмети, про які йдеться (меблі, одяг, обладнання);
- 5) події, з приводу яких відбувається спілкування (сімейні зустрічі, відпустка, спортивні змагання);
- 6) дії, що відбуваються (буденні дії, ігри, робота в саду);
- 7) тексти, які використовуються в процесі спілкування або є його продуктом (рецепти, листи, газети).

Така класифікація компонентів ситуації буде врахована нами на етапі створення вправ. З метою визначення критеріїв для подальшої диференціації видів діалогу – ДОІ і ДОД – ми користувалися запропонованою Скалкіним структурою ситуацій спілкування, яка утворюється такими компонентами:

- 1) предмет або об'єкт дослідження;
- 2) соціально-комунікативні ролі;
- 3) відношення відправника до предмету спілкування;
- 4) умови спілкування (форма, канал зв'язку, час, місце спілкування), (Скалкін 1983).

Сукупність перерахованих компонентів ситуації є основою для характеристики ДОІ і ДОД, необхідною для створення спеціально організованих вправ, спрямованих на формування ДМК учнів середнього етапу.

Для ефективного формування ДМК на середньому етапі ЗОШ необхідно, на нашу думку, спиратися на методично релевантну характеристику діалогічного мовлення, зроблену на основі співставлення виділених видів діалогу відповідно до критеріїв, закладених в структурі типових ситуацій. (див. Таблиця 3).

З огляду на розглянуті соціально-комунікативні особливості діалогічного мовлення ми дійшли таких методично-релевантних висновків:

- 1) для формування ДМК необхідно навчати двох основних видів діалогу – ДОІ і ДОД, враховуючи їх специфіку у чотирьох сферах спілкування;
- 2) під час розробки вправ для формування ДМК необхідно створювати різноманітні ситуації з урахуванням усіх її компонентів, що сприятимуть реалізації соціально-комунікативних функцій виділеного виду діалогу;
- 3) для забезпечення адекватного змісту діалогічного мовлення у ДОД слід використовувати об'єктивні та об'єктивні теми в межах програмних вимог.

Таблиця 3.

Взаємозв'язок між вправами діалогу і компонентами мовленнєвої ситуації в особистій сфері спілкування

№	Критерії	Вид Діалогу	
		ДОІ	ДОД
1	Об'єкт комунікації	Об'єктивна тема	Суб'єктивна тема
2	Соціально-комунікативні ролі	Family, friends	Family, friends

3	Відношення до висловлювання	Обмін інформацією	Обмін думками
4	Умови комунікації	At home At a party At a hotel	At home At a party At a hotel

Розбіжності на рівні змісту зумовлюють і розбіжності між зовнішніми формами актуалізації видів діалогічного мовлення, які доцільно проаналізувати з точки зору психології та лінгвістики. Перейдемо до розглядання психологічного компонента формування ДМК.

Згідно з дослідженнями в галузі психології принципове значення для моделювання процесів породження мовленнєвого висловлювання має специфіка того виду мовлення мовленнєвої діяльності в межах якого вони відбуваються (Зимня 1978; Агутина 1989; та ін). Розглянемо процес формування і формулювання думки позиційної мови за умов діалогічного спілкування, результатом якого є ДОІ та ДОД, взявши за основу функціонально-психологічну схему породження мовлення І. О. Зимньої.

На першому, мотиваційно-спонукальному рівні процесу важливе значення має розподіл комунікативних ролей між учасниками даного акту спілкування. Перша ініціативна репліка партнера генерується, як правило, на основі власного комунікативного наміру. Друга, реакційна репліка породжується як своєрідний другосигнальний рефлекс на сприйняття спонукання. Це цілком справедливо відносно до коротких реплік діалогу. Що стосується розгорнутих реплік, які з'являються в ході обміну думками або інформацією, коли виникає необхідність уточнення запита і подання додаткової інформації одиночної інтерпретації фактів, аргументування своєї точки зору тощо, то функцію сприйняття спонукання виконує не вся репліка, а її контактна частина (сегмент). Вона знаходиться під впливом як мовленнєвої поведінки партнера, так і власного комунікативного наміру суб'єкта висловлювання, які визначають предмет і конкретну мету репліки. Залежно від того, чи діють зазначенні фактори в одному або різних напрямках, між ініціативною і реакційною репліками створюється різний ступінь полемічної напруги.

Другий рівень процесу – формуючий – це рівень власне формування думки засобами мови. У діалогічному мовленні кожен з партнерів бере на себе функції формування замислу висловлювання свого співрозмовника. Найбільш яскраво це виявляється в коротких репліках і в контактних сегментах розгорнутих реплік. Тут відбуваються операції оцінювання можливостей використання запропонованої партнером семантико-синтаксичної структури, співвідношення її з власним комунікативним наміром, необхідні корекції через незбігання з останнім тощо. Отже, модель породження діалогічного мовлення не виключає можливості актуалізації власне мовних структур вже на рівні формування замислу висловлювання. У монологічній частині розгорнутих реплік замисел висловлювання формується у вигляді згорнутих розумових дій, спрямованих на програмування і структурування висловлювання.

Третій, реалізуючий рівень, має зовнішній характер і реалізується в артикуляції та інтонуванні. В діалогічному мовленні специфіка цього рівня відзначається наявністю двох основних форм актуалізації репліки. Одна з них – це процес розгортання висловлювання у формі та на фоні мовленнєвої паузи, тривалість якої визначається складністю конкретної мовленнєво-мисленнєвої задачі.

Друга форма зумовлена тим, що специфіка діалогу викликає у його учасників бажання створити ефект безперервного спілкування, що веде до запобігання тривалих пауз у мовленні. Мовленнєвими проявами такої тактики є мовні засоби виразу різних типів реакцій одного партнера на висловлення другого, що вживаються у мовленні як автоматизми. На основі вивчених особливостей процесу породження діалогічного мовлення необхідно розробити вправи, які забезпечують:

- створення рівня мотивації, достатнього для породження комунікативного наміру продиктувати діалог того чи іншого виду;
- навчання ініціативного і реакційного говоріння в діалозі, а також коротких та розгорнутих мовленнєвих стимулів і реакцій на зміст висловлювання партнера.

Далі подано стислу характеристику виділених видів діалогу за такими параметрами: структурна складність, ступінь комунікативної різноманітності реплік, ступінь розгорнутості реплік.

Діалог-обмін інформацією не відрізняється структурною складністю і має відносно невелику комунікативну різноманітність реплік. Він складається переважно із запитань і повідомлень як мовленнєвих дій, які відбуваються у логічній послідовності та об'єднані рішенням однієї конкретної проблеми. Запитання у ДОІ мають основне логічне навантаження і можуть бути як короткими, так і з преамбулою. Найхарактернішими типами розгорнутих реплік (РР) у даному виді діалогу є повідомлення, спонукання з преамбулою, розпит.

Діалог-обмін думками має значну структурну складність і велику комунікативну різноманітність реплік. Характерною особливістю цього виду діалогічного мовлення є те, що він може відбуватися за різної кількості учасників (2 і більше), думки яких з питань, що обговорюються, не завжди збігаються. У діалозі-обміні думками присутні різні мовленнєві дії – згода, незгода, сумнів, заперечення, спростування. Більшість реплік має розгорнутий характер і відрізняється логічністю та послідовністю викладу.

Класифікація комунікативних типів діалогічних єдностей (ДС), укладених розгорнутими репліками, в ДОІ та ДОД як видах діалогічного мовлення представлена в таблиці 4.

Таблиця 4.

Класифікація РР в діалогічних єдностях видів діалогічного мовлення

Ступінь полемічності	Комунікативні типи ДС		Вид діалогу
	ініціативні	реактивні РР	

Нульовий	повідомлення - повідомлення у відповідь спонукання - повідомлення у відповідь з преамбулою запитання з - повідомлення у відповідь преамбулою розпит - повідомлення у відповідь повідомлення - розпит	ДОІ
Середній	повідомлення - РР модально-оціночного характеру (згода) РР модально-оціночного характеру - РР модально-оціночного характеру (згоди) повідомлення - контрповідомлення (сумнів) повідомлення - контрповідомлення (заперечення) повідомлення - запитання (сумнів) РР модально-оціночного характеру - запитання (заперечення)	ДОД
Високий	повідомлення - контрповідомлення (незгода) повідомлення - контрповідомлення (спростування)	

З огляду на розглянуті лінгвістичні характеристики діалогічного мовлення з точки зору комунікації ми визнали за необхідне відібрати певний комунікативний мінімум для актуалізації двох видів діалогу – ДОІ та ДОД. Критеріями відбору стали:

- 1) вид діалогу;
- 2) домінуюча комунікативна функція;
- 3) структурний компонент РР.

Результати відбору представлені у таблицях 5, 6.

Перейдемо до розгляду резервних можливостей застосування з цією метою теорії домінуючих здібностей (ТДЗ).

Таблиця 5

Комунікативний мінімум¹ для ДОІ

Комунікативна функція	Засоби приймання контакту	Засоби розгортання репліки	Засоби встановлення контакту
1. Exchanging information	Do you know what ...?	We always... I see... a lot. (Un)fortunately...	Wow, that's pretty interesting! It sounds good to me.
2. Exchanging plans	Are you ready for...? Where are you planning to go?	I might have an opportunity... It is going to be...	Definitely. I'm so excited! That would be perfect.
3. Sharing experience	Did you happen to...? You are..., right? I wish I would...	Plus... That's the kind of... Every once in a while...	Are you sure? Yes, I think so. Yeah, it's a lot of fun.
4. Making suggestions	Do you mind...? Maybe we should just... Let's just... instead.	Now I barely have enough time to... I'm going to make sure...	Great! Why don't we...? That will be fine.
5. Making suppositions	I'll bet... So, what do you want...?	Maybe... or maybe... It's probably...	Well, that's what I mean. You're probably right.

¹ В таблицях подані лише зразки комунікативних одиниць.

	Wow, look at...	Maybe there wasn't any choice involved.	Why don't you just...?

Таблиця 6

Комунікативний мінімум для ДОД

Комунікативна функція	Засоби приймання контакту	Засоби розгортання репліки	Засоби встановлення контакту
1. Expressing preferences	But I really feel like...	It sums to be a matter of... ...Looks very good on your application. It's true that...	What do you prefer? Well, I don't have time for a debate.
2. Giving advice	Are you kidding? I have actually thought...	...sounds perfect. But, just in case, I'll...	Have you ever thought about...? It would be a lot of fun.
3. Sharing Impressions	Well, that's not going to stop me from... I'm glad you're so interested in...	This is a great way to... That is certainly a possibility...	Well, don't forget... or we won't let you... Good luck...
4. Discussing tastes	Okay, that sounds good but... You sure are particular about...	Speaking of..., here are... I don't judge your... and you shouldn't judge mine.	Well, to each his own. Okay, I can't wait to... It's cool...
5. Expressing feelings	Why? He is so cure! It's kind of Sad, in a way.	I would rather just... She is too young to...	What is she going to do if...? Isn't that awful?
6. Expressing criticism	You could start by... Are you crazy? Are you saying...?	I think it's best to... It's ideal if... It's hard to imagine...	I'm sure you'll never find yourself in... I hope that...
7. Making decisions	Don't you think you should...? Oh, I just remembered something...	If you..., that would be good. I just don't understand how...	Well, in that case, can you...? Don't worry.
8. Expressing comparison	I wish my future looked so good. You have a good attitude.	There was not any choice involved. I like the idea of but...	I'm hoping I can get... You are right about...

Успішність навчання виділених видів діалогів з урахуванням їх психолого-лінгвістичних особливостей в значній мірі визначається методикою формування мовленнєвих умінь.

Результати анкетування, проведеного серед учнів 10-11 класів з метою визначення їх домінуючих здібностей (див. додаток) дали можливість зробити висновки про найпоширеніші здібності. Ними виявилися емоційні, музичні, візуальні та інтересобові здібності. Це ставить питання про добір відповідних опор для ефективного навчання діалогічного мовлення. На нашу думку, для актуалізації зазначених здібностей доцільно використовувати:

- а) слухові опори (музику, функціональні шуми, пісні, діалоги, джазові ритми, вірші);
- б) зорові опори (текст, малюнки, графічні опори, рухи, міміку, жести, коміки, структурні опори), та їх комбінації у певних співвідношеннях (див. таблицю 7).

Таблиця 7

Види опор для актуалізації домінуючих здібностей

	Домінуючі здібності	лінгвістичні	логічні	візуальні	кінестетичні	музикальні	натуралістичні	інтересобові	інтраобові	емоційні
	Види опор									
Слухові	•музика •функціональні шуми • пісні • діалоги • джазові ритми • вірші	V V V V	V V V V		V V V V	V V V V		V V V V	V V V V	V V V V

Зорові	• текст	V						V	V	
	• малюнок		V	V			V			V
	• графічні опори			V				V		
	• рухи		V			V			V	V
	• міміка				V					V
	• жести	V		V					V	V
	• комікси				V			V	V	V
	• структурні опори	V	V	V				V		V

Зважаючи на розглянуті резервні можливості ТДЗ для формування діалогічної мовленнєвої компетенції, ми можемо зробити такі висновки:

1) для забезпечення індивідуального підходу необхідно розробити гнучкі технології формування діалогічної мовленнєвої компетенції відповідно до домінуючих здібностей учнів;

2) з метою кращого засвоєння учнями мовленнєвого матеріалу слід розробити комплекс слухових і зорових опор для учнів відповідно до їх здібностей.

Матеріал надійшов до редакції 25.10.2004р.

Волкова Е.А. Теоретические предпосылки формирования диалогической разговорной компетенции на среднем этапе общеобразовательной школы с опорой на теорию доминирующих способностей.

В статье рассматриваются дидактические, психологические и лингвистические условия формирования диалогической речевой компетенции на среднем этапе общеобразовательной школы в опоре на теорию доминирующих способностей. Учитывая предметно-содержательный план иноязычного диалогического общения, автор выделяет два вида диалога, присущих разным сферам общения и дает их методическую релевантную характеристику. Ссылаясь на теорию доминирующих способностей, проведен отбор опор для эффективного обучения диалогического общения в основной школе.

Volkova E.A. Theoretical Basics of the Formation of Dialogical Speech Competence on the Intermediate Level of Secondary School with Regard for the Theory of Multiple Intelligences.

The article deals with the didactic, psychological and linguistic prerequisites of the formation of dialogical speech competence of intermediate learners with due regard for the theory of multiple intelligences. Taking into account the content agenda of communication in the English language, the author distinguishes between two kinds of dialogue typical of different domains, gives their methodologically relevant characteristics and suggests a set of props for each intelligence.